

թեան շարք մեծացնել, թէ՛ Հայաստանի ան-
ցեալ սահմանագիծին անխախտ ներկայացնելն
է եղած խմբագրողի նպատակը՝ աշխարհագրու-
թեան իմաստին հակառակ, — այդ զանազանել
գեոաւար է, թէպէտ երկու նպատակը միանգա-
մից եւ միասին նկատելն եւս անարգարացի չէ:

Գ.

Ե. գպր. Ը—ԺԹ առանց բացառութեան
վերջանում են՝ «զմացորդան նուաճէր եւ ի հարկի
կացուցանէր», խօսքերով: Կից այդ երեւութին,
խորանշիւր քվին մէջ՝ բացառութեամբ Ե.
գպր. ԺԸ, յիշուած է, որ Մուշեղ ապստամ-
բած գաւառներին «առնոյր պատանգս»: Բերեմ
հարկաւորութիւնն եւ պատանդն անխառն Հպա-
տակութեան համար երկու էական պայմաններ
էին: Ցիւց չէ այստեղ մանրամասն հետեւել
Հայաստանի տիրապետական շրջաններու պատ-
մութեան եւ որոշել թէ որ շրջանին են համա-
ձայնում հարկաւորութեան եւ պատանդի այդ-
պիսի խտութիւնը: Ոստիկան խօսքի ներկայու-
թիւնը Ե. գպր. ԺԳ եւ ԺԶ մէջ այդ խնդիրը
բաւական պարզում է: Ննդիրն այն է, որ կաս-
պից երկիրն եւ Աշխենաց բզեշխութիւնը հար-
կաւորութեան եւ պատանդի միջոցներով էլ
լուսաւի Հպատակութեան ցոյց տալու ճշնունք
զգալ չէին կարող, ուստի Մուշեղ այդ երկիր-
ներին խիստ վերաբերուեց եւ բաց թողորական
Հպատակութեան պայմաններին՝ հարկից եւ պա-
տանդից, ոստիկան-վերակացունքի թողոցն այն-
տեղ (Ե. գպր. ԺԳ եւ ԺԶ): «Եւ անդ ոստի-
կանս վերակացուս թողոյր», «եւ վերակացուս
եւ ոստիկանս յերկրին Աշխենաց թողուին»:

Յընդհանուր լուսանցքի յաւելումներ
մասին կատարուած գիտողութիւններն ի մի ամ-
փոփոխող յետոյ, տեսնում ենք, որ դժուարի-
մաստ խօսքերն են միշտ, որոնք լուսանցքում
բացատրութիւն կամ նշմանիչ այն այլ խօսք
աւելացնելու տեղիք են տուած նախնեաց, եւ
այլ կերպ հասկանալ եւ մեկնել միտք էլ չունի:
Այդ հիմքով օտարական խօսքը, իբրեւ ոչ-հայե-
րեն, լուսանցքի մեկնութիւն չի կարելի ընդու-
նել: Այդ մանաւանդ չի կարելի նկատելով, որ
ոստիկան խօսքին կցուած է երկու գէպքում եւս
վերակացու խօսքը, որը լուսանցքի յաւելումն
ընդունել թերեւս հնար լինի՝ օտարական խօսքը
պարզելու նպատակով: Այսպէս՝ ոստիկան խօսքն
անհավան եմքագրուում է հեղինակին եւ ոչ
թէ լուսանցքի յաւելումն է այն: Եւ արգարեւ,
այդ հաստատում է իմանաւանք այդ խօսքի եր-

րորդ գործածութեամբ Դ. գպր. ԾԶի մէջ. «Եւ
եկին ոստիկան աքրուել հարցանել ինքէ իցե՛-
յանն աոցէ պաշտել զօրէնս մոգութեանն՝ ոչ
մեռցէ, իսկ նա ոչ առնոյր յանն, այլ՝ կամե-
ցեալ մեռանել ինդութեամբ վասն Աստուծոյ,
երթեալ ի տեղի մահուանն, եւ աղաւեաց զվե-
րիցոսս իւրոյ մահուանն, զի թողացուցն նմա
ստկու մի կալ յաղթս»: Այստեղ երկու
խօսքն էլ ներկայ են, բայց հեռաւոր դիրքով են
եւ անհասկած ոստիկան խօսքը հեղինակինն է
հանդիսանում: Իսկ ինքէ «վերակացու մա-
հուան» եւ «վերակացու սպանողութեան» (ԾԷ)
կամենանք այլ պաշտօնեայք հասկանալ քան
նախադրեալ դիրքով գործածուած «ոստիկանք
աքրուել», ուրիշն կապ չուզենանք տեսնել
ոստիկան եւ վերակացու խօսքերի մէջ, — այդ
գէպքում եւս անխախտ կը մնայ մեր նկատ-
ողութիւնը, որ ոստիկան խօսքը բուն հեղինակի,
այն է Ե. գպր. Ը—ԺԹ գլուխներուն խմբա-
գրողի, գործածածն է եւ լուսանցքի մեկնու-
թիւնն չէ:

Գլուխ Ե. գպր. ԺԳ եւ ԺԶ գլուխներին,
ուր գործ են անուած «ոստիկանք վերակացուք»,
նրանց նշանակութիւնը կրկնակի է. բաց թ այն
որ Ե. գպր. Ը—ԺԹ յօրինուած գլուխների մէջ
են մտնում, այլ եւ այդ երկու գլուխները յօ-
րինման ժամանակաշրջանի ամենավաղ սահմանը
օստիկան խօսքի ներկայութեամբ (Ը եւ սահմանում):

(Ը-բուն-իւն-ի)

ԳՐ. ՏՆՐ. ԳՕԴՈՍԵԱՍ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԱՎԱԳԱՅՈՍ ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԴՈՐԱԳՐԱՆԵՐ ԸՌ ԳՈՐԻՍՍ
ՏԵՐԻՍԵՆՈՍ

(Ը-բուն-իւն-ի)

Յ.

Աշտարակաւ գործքին հրատարակութեան
ժամանակ միտք աղբիւր մ'ունէինք հայ բնագրին
համար, մեր Մատենադարանին ձեռագիրը, ինչպէս
սւաւաւաւորութեանս սկիզբը կամ ներածութեան
մէջ նկարագրեցինք: Դասեմք էր միայն որ՝ ինչպէս
«Մատենադարանութեան» մէջ ալ նշանակուած էր,
եղած էր ապագութիւնն մ'ալ Կ. Պոլսի 1806ին.
բայց մեզի անմատչելի էր այն: Այս մ'ուրախ ենք
որ ոչ միայն կարեւոր եւ իրականաւոր տեղեկու-
թիւններ ստացանք այն ապագութեան մասին, այլ նոյն
իսկ անոր տարբեր ընթերցուածներուն համեմա-

խուան է, այն ալ որոշ ծրագրով եւ ուղղութեամբ, Մթին աստվածները պարտուած են, իրթին յուսմանաւթիւններ հայացուած, նիւթական թարգմանութիւններ ուղղուած։ Անպէս որ ամբողջինչպէս բոնքը՝ նոր խնայարութիւն մըն է, ի հարկէ հիմն ունենալով հինք կամ մեր ձեռագրերը։ Եւ որովհետեւ կան նշաններ թէ այս որբագրողը՝ զոր կ'ընդունինք թէ ինքը Պալատեցին էր, պարզ հայ ձեռագրի մը վրայ չէ աշխատած, այլ առջեւն ունեցած է յոյն (սպարսկ) գետգիրն ալ, որով մէկ երկու յաւելումներ կը բանենք՝ որ հոյն մէջ կը պահին, կրնայ ամբողջը կերպով մը նոր թարգմանութիւն կոչուիլ, որ մեր ձեռագրին համար անհնար է բանլ։

Աւանդ այս անսակ մեկնութեան շատ դժուարութիւններ կը մտնան անդին։ Այսպէս անմեկնելի կը մնայ թէ ինչու Պալատեցի, եթէ ինքն էր ընդհանրապէս առաջին անգամ Ազատական թարգմանը, պոյնտա եւ որով կերպով չէ յիշած իւր թարգմանած ըլլալը, մինչդեռ իւր միւս բոլոր գրութեանց մէջ՝ որ ապահովապէս թրեմն են, (— վաճառ զի շատ բան ալ կայ խնդրական իրեն ընծայուած,՝ —) միշտ կը գտնենք յիշատակած իւր անունը, թարգմանութեան տարին եւ այլ հանգամանքներ։¹ Գարձաւոր շատ դժուար էր մեկնել մեր ձեռագրին եւ Վենետիկ (եւ Երիւրեան)՝ որ անշուշտ կան) բնագրին պոյնթիւն։ Երկու բնագիր կայ մէշտը, որոնց մէջ միայն կենար Պալատեցոյն ըլլալ, այն՝ զոր տպագրութեամբ ալ հրատարակած է, եւ որ հայ ընթերցողին գիւսհասկանալի ըլլալու յարաբերութիւն ալ ունի, իսկ ձեռագրերը՝ իրթին եւ յաւանքան է, գրուած ապագրութեան իւր 30 տարի յառաջ Գրիգոր պպէն էր, եւ այն աղաւաղութիւններով՝ թէ եւս քիչ, նախադասութիւններ գուրո ինկած (տես ԼԳ,²), մինչեւ անգամ անծանօթ ըլլալու շնորհ (տես Գ,³) գրչի սխալներն ալ չհաշուելով (զոր Բ. Գ.⁴) «Կիսոսի ակնեւ» բառերէն «անմեկուսի» եղած, եւ նմաններ) միով բանիւ ամեն նշաններով՝ որոնք կը յուսնեն թէ ուղղորդ սկզբնապէս մը օրինակուած չէ, այլ դադարաբան ալ արգէն արտադրութիւններ ունեն։ Վենետիկ օրինակէն փոքր գրութի մը միայն ծածօթ է ինծի, եւ այն ալ ընթերցման՝ թէ եւս փոքրիկ՝ ապրիւրութիւն կը յուսնեն։ Այս կողմանէ շատ բացայայտ էր տեղեկութիւն ունենալ Ս. Խաչի ձեռագրին վրայ, մասնաւորաւ որ շնորհ Պալատեցոյ գրութիւն կ'ըսուի։⁵ Եթէ է ձեռագրայ խնայարութեան տեսակէն է ան ալ, այն առեւ ինդիլը Պալատեցականապէս վճռուած է ըլլալ։ Իսկ եթէ տպագրին տեսակէն՝ վերջնայ նախապատգարն

ըլլալու է։ Ուրիշ՝ եւ յատկապէս ԺԼ. գարն հնագոյն՝ ձեռագրերն ինքի ծածօթ չեն գժբախտարար։

Անշուշտ չէ նաեւ լեզուի խնդիրը։ Ըսինք՝ եւ առիթ ալ եղաւ օրինակներով ալ յուսնելու որ Ազատական լեզուն մեր Գունարանայ շրջանին լեզուն է ճշդիւ, այն լեզուն ու թարգմանութեան ոճը՝ զոր Անյալովն ու Սիւնայեցին մինչեւ Գ. Բ. Մագիստրոս եւ անկի ետքն ալ կը տեսնենք. ուր իւրաքանչիւր յոյն բառ ու յոյն աստվածին հասոյտած եւ յանախ յոսնականին վրայ ձեռուած հայերէն համեմատական մ'ունի։ Եթէ, քննենք Ազատեցի իւրաքանչիւր բառ ու աստվածին նաեւ բոլորովին միւթականները՝ ճիշդ նշանութեամբ կը գտնենք միւս յոսնականներն ըսով ալ, եւ զոյնն տարբերութեամբ նոյն յոյն բառերուն գէտ, զորոնք ծածօթ լեզուները մէջ նշանակեցինք։ ԺԼ. գարն վերը՝ Գեորգի Պալատեցի համար այսպիսի լեզուն մ'ենթադրել անհնար բան է. նաեւ լոկ արտահայտական հետեւողութիւն պիտի ըլլար անոր կողմանէ, եւ անթիւրեմելի թէ իւր քաջ հայկերան հաշուած Պալատեցին ճիշդ ասեմ։ Սիւնայեցոյ կամ Մագիստրոսի լեզուն ասած ըլլար նպատակ ըստ ամենայնի եւ կէտ աս կէտ նմանելու։ Իւր միւս գրութեանց մէջ այսպիսի բան մը չենք տեսնիր բացարձակապէս։

Այս ամենը կարծենք բաւական էր համոզելու զմեզ։ Բայց քանի որ խնդիրը կարեւոր է, եւ Պալատեցոյն անհնար կապ մ'ունի ասոր հետ, աւելորդ չէ քիչ մ'ալ աւել տնայնել վերջնայ արուած այլեւայլ թարգմանութիւնները։ Ստացուած արդիւնքը ինքին պիտի հաստատեն մեր բառները։

Պալատեցոյ թարգմանութեանց մաս մը գուր թողու ենք, անհնար որ տանկերեն եւ պարսկերէն լեզուն եղած են, որ լեզուի թերականութիւն եւ բառերը մ'ալ յօրինու է, վերջինս իւր գրութեանց զուրկ գործոցը։⁶ Գունարանէ թարգմանութիւն մը կայ՝ Վէմ գալթականութեան, գրչին, որ թարգմանութեան է ի Գ. Պպիս «յաւմմեն բաւ նախիւր», եւ «որ կը կարծուի թէ Գեորգ զպիրն եղած լինի»⁷, թարգմանուած 1767ին՝ ապագրութեամբ ըլլալ տեսած է 1786ին,⁸ ինչպէս յիշատակարանը կը յուսնեն։ Գ. Պալատեցի ան վրայէն։ Արդ եթէ Պալատեցին է հաւ ասուգիւ «բանասերը թարգմանը, շատ պայծառ ապացոյց մը տուած է

¹ Տես «Էւրո» էջ 23-41, 45, 48 եւն։

² Տես անդ՝ էջ 45։

³ «Գիրք Գ. Կոն Վիտ Գոյնիւլ-Սիւն, շարագրեցեալ Յիւլիոյ Միքեաղիս Եպիսկոպոս Գալատեցոյն Վիտի, ի խնդիր օրու Ձի իշխան, եւ Բարձրագիւր ի Գունայ լեզուի Է Էւոյ ի Գոստանդուպոլիս յաւանքի բառարանը Գր. Տեսած 1767, եւ այժմ ապագրեցեալ... յամ Տեսած 1786, իսկ ի թուին շայտ ՌՄԼԵ, ի Սանդիպոլի-Գոյն, Բ. ապագրին խաղաղեանց պարսկ Գրիգորին եւն։ Փորք 80 էջ 176»

⁴ Յագրութիւնն եղած է Մանիլարեանց Բառարանարան պարսկ Մարգարին նախիւր։ Օրինակը խաղաղ է Տեր Սազմի արքայ. Գեղամայն, «որ ըստ ինքնոյ մերոյ զգալագործը գրչուին այսորիս օգգեալ է Բիւլումանց գրչայ յոյն աս մեջ է Գոստանդուպոլիս։ Տես ապագրին «Տես շատարանը» էջ 169-172։

⁵ Այսպէս Պալատեցոյ ընդարձակ կենսագրութեան մէջ, զոր հրատարակած է Ս. Յ. Աւագեան («Էւր հայ կենսագրութեանց», Ա. Գ. Պպիս 1898, էջ 11-73), ընդհանուր մագրութիւն մը նշանել կը կարծենք Պալատեցի նախիւր լու շատ բան, որ այնպէս ապահով չէ։ Գտնի մը բան առիթ պիտի ունենանք յիշելու։

⁶ Տես այժմ Աւագեան «Էւրո» եւն, էջ 24-30, 35, 38, 43 եւն։ Անշուշտ է մեզ այս ամեն եւ ուրիշ յիշատակարանները, յոսնականութեան եւն յառաջ բերելու

⁷ Տես «Էւրո» էջ 47։

ասով թէ իրեն չենք կրնար վերագրել Ազապետար թարգմանութիւնը: Հաս ըստ ամենայնի լեզու մըն է, զոր որեւէ յաճապետ Միտարանդի մը կրնայինք վերագրել: Զերականական անձըզու-թիւններն եւ նոյն ժամանակի սիրտած կէս-գրա-բար ձեւեր բազմութիւն են: շատ տեղ զարգ աշ-խարհաբար մը՝ գրաբար ձեւերու ասին: Ռամկա-րանուկիւնք ալ պակաս չեն. օրինակի համար՝ (էջ 9) «զորս խախտալ ասպետ յաշնարէն եւ լա-տիներէն» եւն, կամ (էջ 89) «յայրմիկ ծանոր-տակի», այսինքն արբուհայիս, եւ նմաններ: Ի մասնաւորի յայն եւ օտար բառերն՝ որ պահաւած են, եւ յատուկ անաններն՝ այնպէս փոխադրուած են որ շատ «անբանաւոր» ած մըն է, այնպէս ինչ-պէս փոխ. զարուս վերջեր կը պատահուի. օրինակի համար՝ «փոգիտ» (Փոտ), «Իվենիտ» (Եվենիտ), էջ 98 եւն: «Ըսիւայի կոտանդիւնան... Պան-տական իրարբայի փաւլան» (էջ 51, Պաւլոս Հե-րակլայ Պանտակ), «Եովհ. Բազաբիտ» (Պա-տրիկ, էջ 7—8 եւ յաճախ), «Իլիքիտա Բաֆլա-կան», էջ 6, 9 եւն: Եւ շատ նմաններ: Միով բանի վրէջ մը կայ տար եւ Ազապետ մէջ: Պա-լատայի՝ եթէ ինքն է թարգմանք, ամենեւին չի ցուցնէր հաս թէ մտքն անցած ըլլայ այնպէս

1 Օրինակի համար՝ էջ 3 «զատաւանոյս յայտի բաժան-ման» (ըստ յաճախ). — 10 «ալ տեւեր հաւ տարաբոյ խորհան» (հոնի), 20 «Իրեան նաւերցիկն» (ըստ յաճախ). — 45 «ալ խորի չափաւ իւրաքանչիւր» — 24 «անալոյցներ» (նոյն) 42, 55 եւն: 62 «ընկերանի», 63 «պանանեցաւ», 93 «գառնե-ցաւ», 105 «ընթեանս», 122 «ալ ընդունեցիս որեւեցիք», — 19 «ձեռագրի» հրամայման (նոյն) 44 եւն: 49 «ընկուս կողման», 62 «ի պարտադրանքներ», 66 «ի հասու-նալի», 89 «ի միւս գործեր», եւն. — 79 «անալոյցն որ Գ-դիտն քի միանգամայն եւ ամենեւին ոչ ընդգրկե», եւն եւն:

2 Հմտ. էջ 14 «ամենայն կերպ փլեցաւ... բայց հանդիպեալս մի պատահեալ» — 19 «Փոգիտն յայնժամ մեծ հարմաւ անէր», — 21 «ի փրկել անանցուն (անկէն վերջը) հաւանեցաւ» (նոյն) 25, 39 եւն: — 27 «չարմարայ որ տե-մայ զինքն համարեցիս պարտադր» — 44 «Քիւնա որ իրաւամբ անանցի», — 50 «առաքեցիս թերակցուս որ վերադառնայիք ի սկիզբն անիս ինչի», — 84 «միտաւանք որ շատ անգամ ընդգէմ իւրեան եղեալ զչորսնեան քիտէ», — 74 «չարեալ էր զամենայն քարիւն» (անկ միջոց ի զորս գրած). — 93 «մի այսպիսի մարդ», եւն եւն:

3 Այսպէս՝ էջ 59 «մրց կորիւն էր քիւրուս անիւ յոր կողմ մինչ քարեցեան», — 71 «եւ զոր ցեցն զպատու ի-րեանս», եւն. — 92 «ի լինել վերադառնալ իւրեան եւ ար-շաւանաց», եւն (նոյն) 56:1 թուականներէն՝ 34 «եղեքհա-րիւր ասուսեւեւթ», 63 «թագաւ որեաց... աստեւհ. հինգ տարի... եւ ակէ տարի», 110 «ի աստեւհ. քից կարիւրպատաց», եւ նմաններ:

4 Հմտ. 29 եւն «Անտաստիոս Ալիլիօթիլապիտ», 125 եւն «Աւգուստ», քաղցր (Աւգուստ), 122 եւն «Պուլ-կարիտան» (յաճախ) նաեւ. 6 «Իւնա Աւգուստ», 95 «ի Յրգասայ թագաւ որն Աւգուստ, եւն եւն: Փոխադրու-թիւններէն՝ 80 «եւ ֆինապիտ», 102 «քանդակաւոր», 127 «պատարայից... քանդակաւորանաց» եւն. 127 «լարէ... զորոց բախերբայան Եւրպայի... քանդակեան քաղաքացի» եւն. 129 «գործակցութեամբ Գորն Եովհանն. Յեքաւան» գրեալ որին պայիքն Ենեւրայի քանդակաւորաց, 154 «Իսպալաւուս Պրեքսիթի», 167 «Կըպրեյիւր Յեմբրիլ սեւարթիւն», եւ անթիւ նմաններ:

նմանիւ մեր յաճախներէն լեզուին ամեն նորու-թեանց, ինչպէս եւ Ազապետի լեզուն:

Քիչ մ'աւելի լաւ, բայց նոյն կարգի է միւս թարգմանութիւնն ուր իրեն կը արուի, այսինքն կիրարդ Սեդեռոյցաւոր «Բաւ Էսան Եւան Կարայ», ճառն, որուն կից են Ոսկերեանի երեք ճառեր ու: Ասանք միտան մէկ գործ կը կազմեն, ի վերջոյ ունե-նալով յիշատակարան (էջ 104) «Ոգորանութեամբն Աստուծոյ թարգմանեցալ եղին ճառքս յաւ-մեմէ: Բանտարիւր ընդ հովանեալ Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն», Թէ կենսադիրն եւ թէ «Մասնաւ-գիտութեան, հեղինակը Գեորգ Պարտաեցին կը համարին թարգմանք, որուն բնականութեան տեղի ալ նշանակուած կը կարծուի յիշատակարանին մէջ: Արդ ասանքը նաեւ կիրարդ ճառք, եւ նոյն լեզուն կը գտնենք հաս ալ Ամեն քաղաքականի կը գտնենք նշաններ եւ ուղիւյսանի կը նշանարեւք որ հին թարգմանութիւն չէ, այլն տարբեր փո-ւ փոխ. գրաւ միւս թարգմանութիւններէն: Հաս ալ անթիւն են հնոց անսովոր բառեր, քաղաքաւ-թիւններն ալ կազմութիւններ», զերախանական նոյն անձըզուս թիւնները, նորադոյն լեզու, յաճախ աշխարհաբար գրաբար ձեւերու ներքեւ: Եւ նոյն

1 «Յեանն կիւրք օրրայ եպիսկոպոս Աղեռանգրու, Գաւ Էսան Կարայ եւ հանդիմեալ գրաստաններն քրիտոսք. աղբրիտիւն ի յաւանակն ի հոյ Բարբու, եւ տպեցեալ... Ի կոտանդանոցի քաղաքի՝ հրամանաւ նոյն Սեդեռոյ Պարտեյի 8 եւն: Եւսիս Սարաւանայի Ար-գուրիտի, ի Բաւին Էսայ 1209 (— 1760), Փետր. փոք 80 էջէ 104: Կը պարտաւորէ՝ էջ 3—38 կիրարդ «Բան Էսան հոգւոյ... Երկնիմ ի մասնաւոր», եւն. 39—41 «Եւթը Ս. Հորն մերց Եւս. Ոսկերեանի, ի մաս մանակի որքանեցաւ իւրհարգայ ճաղալաններէն: Հաս ալ Աստուած թո՛, գիտե՛մ զի լե՛մ արժանի» եւն: — 42—67 Ոսկեր. «հաս մլ. Ազապետութեան... 8 եւն: Եւսիս յաւ-անութիւն կրնայի զպատկարացն եւ զապովութիւնն» եւն. — 68—77 Ոսկեր. «ճառ առ պնտրիկ որք ի բաց կան ի Ժ-զովորան: Որպէս սերմանեցայ ոյնիւ եւ օգուտ» եւն: — 78—104 Ոսկեր. «ճառ ի յաւանիս որ Էսան անապակի: Միշտ երբայ Սեդեռոյ մարգարեանութիւնն քարոզել» եւն:

2 Յես. «Էսայ», 44: «Մասնաւորութեան 804» ինքեք ճառեր թարգմանութեամբ ինչպէս հասանական կիրակոյ պիտացու Գեորգայ Յեր Եովհաննեանց եւն:

3 Հմտ. էջ 3 «անալոյցաւորան գրաստան», — 10 «ժամն պն Էսանգահան եւ բազմահեծեանան», — 21 «արգարեք իրաւորանաւ», իսկ միւսարեք թիւնան, — 25 «կայն անապակաւ մահչեցեան», — 31 «աս ի ինչպատ-որու եւ Եւսիս Էսայ», — 35 «ալ օղիտիւնի զորեց», եւն: Հմտ. 19 «անալոյցաւորան բառակն անթի-լոյցաւոր» (անընդհան) 28 «գինեւորք վերաբարաւոր», 18 «Իւս. եւ Եսայ», 44: «Մասնաւորութեան 804» ինքեք ճառեր թարգմանութեամբ ինչպէս հասանական կիրակոյ պիտացու Գեորգայ Յեր Եովհաննեանց եւն:

4 Ի փոք ոյլմք՝ էջ 3 «որ անցանէ առաջոյս այնքի բնիկ», — 4 «Երկնիմ ի ասնիկաց զաւանգեան գրաստ-րան», — 9 «գոր կանալ... Էսային նոյն», — 10 «այն յայլուս ժամանակի ասիկ շտեմարանցի», — 15 «մի պար-նեցեանց ի բազմութիւն փափուկութեանց» աղեքաց ալ օղորան, եւն: Եւսիս Եսայ թարգմանութիւն, — 18 «հոգւոյ բաւու թանակ յորտակեցիս նապակեանկոյ» եւն. — 18 «առա-տարու անապակեան» զք եւ ինչն ասանայի զղապ», — 24 «ի հոգւ ընկեանակ», — 83 «ի Էսային զպոլանայ» եւն:

5 Հմտ. էջ 5 «Եսայ, Եսայ լինիլ եւ ոչ Եսայաւ-թիւն ասնէր», — 10 «անալոյցն թիւն զԷսայ եւ որ լինեց

առավարանութիւններ, օրինակի համար՝ «Չառուր եւ զամս իւրեանց մանկեան» (էջ 27, նոյն՝ 80 եւն.), եւ նմաններ։ Ըլտտ տեղ կարծես այնպէս՝ որ նոյն գարեհրտն որեւէ միակէ գրողէ մը ապաւորութիւն կ'ընէ, մինչեւ անգամ մը լատինացան Միսրա-նոյնեան լեզուին նոյնութիւնը տեսնելը յաճախ։ Միով բանն։ Ազգայեան հետ համեմատութեան չէր կարել ընելը, որ բոլորովին ուրիշ շղթանի (Յունագանաց) լեզուի ամէն յատկութիւններն ունի։ Նոյն եւ նշող նաեւ Ոսկերեանի ծառերն ամէն կողմանէ։ Չարմովին եւ որ ասոնք նոր թարգմանելու հարկ տեսնուած է. քանի որ կե-ցած էր նախնեաց ընտրի թարգմանութիւնը, մին ճանաչող՝ ոսկերեանի լեզուաւ, Թերեւս թարգ-մանելին ծանօթ չէին այս ծառերը նախնեաց թարգ-մանութեան, թէեւ Պալատեցւոյ ահա աննի մը համար՝ որ այնչափ դժուար էր հնոց ձեռագիրներե-րով, անհասարակ կընայ երեւալ։ Չարք եւ իցէ՝ անցնիկը ուրիշ կետի մը, որ կապ ունի այս գրքին հետ։

Չարմանքով կը կարգանք Պալատեցւոյ թարգմանութեանց շարքին մէջ նաեւ «Գեղէր Պա-լատեցւոյ Ս. Նիւրջի եպիսկոպոսի Աղէքեանգրոս, յը մարտանայլ Միտանին, որ ակըր-գիտեւ է ի Յունականէն ի Հայ բարբառ՝ Գեղէր Դոյնէ, եւ հրամանաւ Սրբապետ Պարտիւրքի Տեառն Յովիդ-բայ Աստուածաբան մարգարայեղի՝ ասուած ի Կ. Պո-լսն, ի թուին Հայոց 1209 (= 1760), Փետր. 10»⁵ Անշնին ժամը կը ցուցնուէ որ շփոթութիւն մ'ըլլա-լու է։ Այս ամէնը ճշիշդ նոյն է՝ մինչեւ անգամ մասնից թուականը՝ նախընթաց գործքին հետ, որ Անշնի ծառն էր, բայց անոր «բան լուս իւրն հոգոյ»

ծառը, ոչ թէ Պարագմանքը։ Ստուգութեան կը փոխուի այսպէս, երբ կը կարդայ թէ «Ս. Նիւրջի այս գրեւորն հետ երանելոյն Յովհաննու Ոսկե-րեան Հայրապետի երեք ծառերն» ալ թարգմա-նուած են, որոնց յիշատակարանն ալ յառաջ կը բերուի։ Ուստի նախընթաց գիրքը շփոթուած է Պարագմանց հետ։ Ըստ իրեան ալ անհասարակ էր որ Պալատեցի ձեռնարկին Հայոց հանրամատթ-Պարագմանց գիրքը, որ թարգմանուած էր արդէն Սկիւնցիէն եւ որուն Լուծմանը ալ գրած էր Գրք. Տաթեւադի, կրկին թարգմանուին։ Թէ բնագիրն եւ թէ Լուծմանը տպուած ալ էին Կ. Պոլսն Պա-լատեցւոյ ծննդեան 20 տարի յառաջ՝ 1717ին Պաղատաւոր գրքին։

Այս շփոթութեան պատճառն ըլլալու է «Մասնաւորութեան, տեղեկութեանց միալ Հասկերտիւմը։ Անշնին յիշեալ լոյ Նիւրջի Պա-րագմանքը յարակից գրած է Նիւրջի յիշեալ ծառն թարգմանութեան համար Պալատեցւոյ»² եւ թէեւ ու-րիշ տեղ ըլլա նշանակած է Պարագմանց գիրքն ալ մանրամասնութեամբ՝ երբորդ տեղ մը գրած է հետեւեալը. «Գեղէր Պարագմանց Ս. Նիւրջի եպի-սկոպի Աղէքեանգրոս հայրապետի, յաղաք մարտ-նայլ Գոննին եւ Գրիգորի աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցւոյ քաւ հակառակի, աշխատախիւս ի լուծումն Պարագմանց Ս. Նիւրջի, ի խնդրոյ արաւն Քառայի Գեղեղայ նորին հարապետի. Կ. Պոլսն, (անթուական)», Հարեւանցի ըսելը որ ոչ անկեղ-տապարութիւն մըն է այս եւ ոչ անթուական. այլ Պարագմանց գրոց 1717ի տապալարութեան երկրորդ-ժամն է՝ նախընթաց նոյն հետ մէկ տարեկոթութիւն կազմելով։ Անշնուային կ'երեւալ որ ինչեպէս գրք-ին աւելին առնէ ոչ ունեցած, եւ այս տեղի-կոթութիւնը կընելը նախընթացին (Նիւրջի լուս-նայլն), հետեւցուցած է անկէ Պալատեցւոյ Պա-րագմանց գիրքն ալ թարգմանած ըլլալը, մա-նաւանդ որ հոս ալ կը կարգադրուի հաշտակուր

է իւրն (իւրեւ. նոյն՝ 71 եւն. տե՛ 87 «մթ զաւ իւրն», այսինքն՝ իւրն մտնալ, 81 «ծառայել իւրեան, եւն») — 13 «այ որ է որ ոչ աղիւթը լուսնեց», — 15 «նր պիւրիկ որ անկեղութեամբ տարելն» (կէն. նոյն՝ 75 եւ յա-նախ) — 29 «մայ սկսնալորի եղևոց», եւն եւն.

է ի միջ ուլոյն՝ էջ 29 «Պարտեւ եւ նախորդ աս-տանայի զարգարեալն» (գոնց՝ «յանկաւոր»), — 36 «ներ ասանց իւր-պալատեակն», — 36 «մ արեւն ու բախարաւա-ցալը զանաւոր դիւանն» (գոն), եւ նմաններ։

է Ցեա օրինակի համար էջ 71 եւն։

է Այս քանի մ'օրինակներ անցնող ալ՝ զորոք ըստ այսմ նախընթացներն լոյս տեսնելնու է գերակա-նայած ձեւեր՝ էջ 42 «նախորդին ինչ յոսանէ հարաւ-նոցն ոչ եղև տարող», — 45 «նա դիւան է զմիւրն», — 46 «զաւորեմ նմա մը իւրն», — 62 «հանքի դիւր յալմե-ցին», — 63 «զանաւանն ոչ հայր», — 68 «զեւս յաճա-նակի իրեարա բաղիւրով», — 98 «զ հնչումն թն շարիլ պահպան իմովը բաղիւր», հմտ. 44 «պարեարայ իւր շարիլ զանցդ», — հմտ. էջ 58 «նախկին զմեզն» (նոյն 80 եւն.), — 55 «լուսնի լուսնիքն (իւրեանց) զարեւ զ», եւն. (նոյն 56) — իսպալտեղ՝ էջ 45 «կայնի ոպան զնորայր . . . նառ իսանիս, այդիտ որ նախմուտն հնեանալ նոյնից ասա-նա թիւնի», — 51 «պահպանուն եւ զնիւրն (հիւնի, նիւթի) տիւն պատ», — 71 «պարտիկ ասարից» (ուսկից)՝ Լճմա. 65 «որ շարիլ զմարմնն հարեւանցի գիտաւորաւոր», եւ լուս նմաններ։

է Ցեա Ոսկեր. «Ճառք», ապ. Աննա. 1861, էջ 46-58, 69-71 եւ Ոսկեր. Մեծիկ. Պաւլ. (Լուսնա. 1862), Հար. Բ. 684-695։ Ոսկերեանան ընդուն է աստիճան։

է Այլաճեան «Ըսար», 43-44։

է Գիրք Պարագմանց (էջ Ա-ձեւ. Յ-Գր. Պաղատա-սարի, ցանկ եւն), ապ. Կ. Պ. 1717. 8⁰ էջը 799 (ԷճԻԹ.) Յիշատակարանը կ'ընէ՝ «աղիւթեալ աւարեցաւ ուրբ Գիրք Պարագմանց Ս. Նիւրջի եւ Լուծմանց նորին, ի թիւն 4 կաւածի արամանքնաւ աստիւր . . . Լուսնեց Գիրք-ի, ի տարարին Պարագմանի օրդ . . . Աստուածատուր, ի հաստանալու օրին զաղաքն» եւն։

է Ցեա «Մասնաւորութեան» 304-5։

է Պաղատեալութեան, 575։

է Անշ. «Մասնաւորութեան», 133։

է Պաղատաւոր Գրիգորի նախ գրած է Պարագմանց գիրքը՝ քանի զի յարկեմներով եւ յաշտարայ զարգապետ յիշատակարանով. (էջ ԸԹ-ԵՃԹԵ.) «Աւ ընթերցողդ, պղը (էջ ԵՃԹԵ.) կ'իտղընէ որ «լուսն Բնաւորեմ եւ Լուծ-մանց ի միւս՝ մովք լինելու, զիրինն ալ միսնին տպան է, եւ արգեմիւր իս Խալիւրէ (էջ ԵՃԹԵ-ԵՃԹԵ.) «Գրիգորի աշակերտի Յովհ. Որոտնեցւոյ քաւ հակառակի, աշխատա-սիրեալ . . . ի խնդրոյ արաւն բառապիր, Գեղեղայ նորին հարապետի, (Նիւրջի զնիւրն պէն) եւ յիշատակարանով Ցա-թեւացւոյն աղաւաւ նոյն Գրեղայ։ Այս յաղաքին տպա-ղին կրկին Յիշատակարանին (էջ ԷՃԻԹ-ԵՃԹԵ.), որոնց աստիճանը կը ներկայացնէ այն ձեռագիրն՝ որմէ եղած է տպարարութիւնը, այսինքն ԷՃԹԹԹԹԹԹ մէկ օրինակն՝ «որ ու-նէր լինէր ի միւս՝ մովք երկու գրեանց, Գիտանալու եւ զՊարագմանց եւ զԼուծման նորին» 8ւն։

«ուրուժն բանասիրի», խօսքն՝ յարակից ունենալով նոյն իսկ՝ «Գէորգ», անունը բացայայտւո՛ւ Սահայն այս շատ սուր օրինակ մըն է ցուցնելու, որ շատ դժուար է այսպիսի «բանասեր» եւ նման վերագրւելներէն շփոթել: Այս «բանասեր Գէորգ» գործերով հին է քան զՊապականեցի. եւ է այն՝ զոր Գրիգոր Տաթևակացի իւր հարազատն է համբիւրակը կը կոչէ, որուն խնդրանքը գրեց 1391ին իւր յիշեալ Լուծմանն Արարդմանց «բոց»՝ ինչպէս յիշատակարանն ալ կ'ըսէ, և է 1387ին իւր «Փարէ Հարցմանը»¹ Գէորգի երկնային² և, որ նաեւ իբր մասնագիտ ըստական ծանօթ է: Է. Գ. Ջորջ՝ իրեն կ'ընծայէ՝ «բոց ի քանի մը մանր գրուածքներէ... Աստուածարանի զոյց Լուծմանը», եւ Յովհաննու աւետարանչի Յայննութեան Մեկնութիւնն մը»³ Առաջինը կամ՝ «Առ որս» զոյց լուծմանը՝ թէ էւ զգրախոսարար իրաւո՞ւ ունի՞նք 1444ին գրուած ձեռագրի մը մէջ⁴ իւր «Իրաւս մըրաւութեան» ուրիշ ձեռագրաց մէջ՝ «Գրիգորի նշնկացւոյ», անունով մէ. միւս գրուածքներէն ալ քանի մ'աննշան բան ծանօթ է, եւ ընդհանրապէս համահունչ Գէորգի հեղինակներուն՝ որոնց մէջ նշանաւորագոյնն է Սիւենացի, այլեւայլ գրութիւնք շատ անգամ իրարու հետ կը շփոթուին⁵: Բայց այս կտոր մեր ծրագրէն դուրս է:

Մեզի համար կարեւորագոյն կեան էր ցուցնել որ «բանասեր», եւ նաեւ «բանասեր Գէորգ» անհրաժեշտ Պապականեցին ըլլալու պէտք չկայ. այլ գարեթիւ ալ յառաջ նոյնպէս յորջորջուած են ուրիշ մասնագիտներն ալ: Ահապէս կու գայ նաեւ հետեւեալ խորհրդածութիւնը. Պապականեցի՝ որ նոր խմբագրած առ ապագան էր Ազգայնաբար, անոնք որ միջին անխորհուրդիւնները բնած էր թարգմանութեան մասին, եւ որոնց ուրիշ մեկնութիւնն առաւ կորեկիւթիւնը ցուցուցին: Արդ նախըն-

թացէն կրնայ հետեւցուիլ թէ Պապականեցի թերեւ անո՞վ տերեկութիւն մ'աւարտ ըլլալ տալ Ազգայնի թարգմանութեան մասին, տեղեկութիւն՝ որուն անխորհուրդիւն մը թերեւս գտած էր այն ձեռագրին մէջ, որով գաղափարած էր իւր Ազգայնի օրինակը: Այս կերպով Պապականեցին խօսքերն իրով գարեթիւ հին անձի մը վրայ կրնան առնուիլ եւ հաւանօրեն առնելու է, այսինքն «խօսք»՝ յեղեալ ի յունական լեզուէ եւ հայկական բարբառ, աշխատութեամբ արուժն բանասիրի, Այս բանասերն աւելի մարմուտ ալ կրնանք նշանակուած գտնել յիշատակարանի խօսքերով՝ «Մըլ» (= Գէորգ, անս վերջ) ան՝ ինչպէս աշխատեցաւ ըստ ասի, եւ Աստուծոյ Փրկչին կամը յառաջ թերեւ այս բարի. ապա տեղեւ առն միւշ բարեփոխի դոյնացն՝ եւն: Խօսքին կերպը յայտնի էր ցուցնել ապագայը՝ «բարեփոխ» շատ ուշ ժամանակի («ապա, եւն») անձ է քան նոյն բարին՝ կամ Ազգայնաւ՝ «յառաջ բերողը», թարգմանողը կամ թերեւս նաեւ կրկին ծանօթացընողը, որ Գէորգ Բանասեր՝ «ո՞նք էր, եւ որուն աշխատութիւնն ապագային չէր, վասն զի՝ ինչպէս «գուշակ եղած» էր՝ յետոյ գնահատող ալ գրուածեցաւ եւ ապագութեամբ բնդհանրացաւ:

Իբրեւ պարզ ենթադրութիւն կը գտնենք այս մեկնութիւնը. վրան զի այլեւայլ կեանքը կրնան խնդրական ըլլալ, եւ գաղափարն առարկութիւններ հանուիլ: Բայց եթէ ենթադրութիւնն ուղիւ համարուի, ասուգիւ. մեծ բան մը շահած կ'ըլլային, կերպով մը Ազգայնաւ՝ «յառաջ բերողին» անունը տեղեկացած ըլլալով: Սակայն նաեւ այս գեղեցիկ՝ մը էր այն «բանասեր Գէորգ»՝ համահունչ այնպիսի անձանց մէջ. վրան զի բնական է որ Տաթևակացի երգչկացի Գէորգը՝ «բանասեր» կ'ըլլալով միայն չէր կրնար անմիջապէս զինքը մասնաշինք բնել, քանի որ չենք գիտեր նոյն իսկ թէ երգչկացիին գիտէր արեւելք յունարէն՝ Ազգայնի նման գրեթէ գաղափարն ուրիշ մը թարգմանելու չափ: Եթէ ասուգիւ Գէորգ մը պէտք է փնտռուի, անք կ'առարկինք փնտռել աւելի այն տեղերն՝ ուր Բիւզանդեան գրողքը կ'իշխեն, եւ այն ժամանակներն՝ երբ յունարանութիւնն ի ծաղիկ էր, օրինակի համար Մագիստրոսի օրով, որ՝ միջնադարէն ըսենք՝ իւր յունարան նամակներէն մին ուղղած է Գէորգ Ազգայնագիտի մը: — Բայց այս ամբողջին դէմ՝ զիստեղ որ առարկութիւնն մը կրնայ հանուիլ. այն թէ նախ այս բանն կ'ուղեր հասկըցընել Պապականեցի յիշեալ՝ յամենայն գէպ ոչ պայծառ՝ խօսքերով. եւ եթէ՛ այս՝ ասուգիւ հին ձեռագիրագաղափարէ մը քաղած էր այն տեղեկութիւնը: Այս կեան եթէ լուստարեկու յոյս մը կայ, միայն Պապականեցի այն ձեռագրէն իրոյ ըլլալ, որ ինչպէս կ'աւանդուի՝ Ս. Խաչի թմանգարանը կը պատահուի:

Վերջնայն մասին կը գրէ Ալվազեան. «Ս. Խաչի կրեւար» Ս. Խաչ եկեղեցւոյ թմանգարանին մէջ կը

¹ Այս կտոր կը հաստատուի անկէ որ Գէորգը գրին յառաջ ընթաց խորագրէ մէջ նշու է այս գրքին եւ նախընթաց (Հաս Նշան) գործին վերնագրիներուն հետ, որ իրարու ձուլուած են, եւ մէջ մասն «Գէորգ-Գլխին», անունը:

² Յետ. ապ. 1717, էջ՝ ԵՃԳ-Ձ: Նոյն յառաջ ընթաց նոր ուրիշ տեղ էր «Թուգի», էջ 454:

³ Յետ. նաեւ Տաթևակացւոյ «Գիրք Հարցման», Կ. Պոլսի մեծէն (= 1720), զոր գրած է Տաթևակացի 1397ին մէջ խնդրոյ ասիւս բնակուի Առաքիլ, Վերջն է կտոր (էջ 773-789) «Հարցմանը Գէորգի Վարդգիսի» եւ Լուծմանը Գրիգորի նորին հարազատի,

⁴ Յետ. նաեւ Սիւնիքի «Սիւնիքի», էջ 239:

⁵ «Պատմ. հայերէնի դպրութեան», Զոր. Բ. Նոր Մատենադարձութիւն. (Վ. Երեւան. 1878-) էջ 219: Չամչեան (Պատմ. Գ. 452) կը գրէ «Յատուրս որսը էր եւ Գէորգ Արդ. երգչկացի, զոր յիշեցաւ (Գ. 428 անտութիւն Լուծմանի հետ) առ արար զլուծման քոյց Յատուածութեան որ առի՝ «Առ որս», եւս եւ քաղաքը պէպէս: Գրեաց եւ իրաւս առ անտալ գործածութիւն Մալաթիոյ ըստ կարգելոյ նախի՝ տուր հարց: ապա կը պէպէս գրուած, ամս ընծային անոնք եւ զմեկնութիւն Յայնայ» բայց այլալ է այն, ըստ որում յիշեցաւ» (Գ. 169 Գէորգ Սիւենացի):

⁶ Չեռգ. մեր Մատ. Թ. 151, տես «Թուգի», էջ 455: Եւ այսպէս բազմապէս համահունչն են «Թուգի», 1071-2, յատկապէս Սիւենացւոյ մասին՝ Սիւնուան, 108-8:

⁷ Յետ. «Թուգի», էջ 150 եւ այլուր: Մագիստրոս այս գրքով Ազգայնագիտն կը խնդրէ երեւոյ Մեկնութեան գիրքը Նոսրոյն:

⁸ Յետ. «Հարց», 47:

Ազգայեան բուն Թարգմանը համարելու, չենք գիտեր, թէ եւ չենք ալ կարծեր, ինչպէս մինչեւ հիմայ ցուցցիկնք՝ Նուաղ կարեւոր ապացոյց մը չէ մեզի համար նոյն իսկ ապագորին, որուն բնագործ մասին մեր գիտողութիւնք պիտի բնենք յաջորդօվ, որով եւ Ազգայեան լեզուին համառօտ քննութեամբ մը պիտի փակենք մեր ստույգագործութիւնը:

(Հորհուրէն):

Հ. Յ. Տ.

ՕՂԵՐԵՆՈՐԹԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՕՂԵՐԵՆՈՐԹ ԵՒ ՕՂԵՐԿԱՐԵՆՈՐԹ ԹԱՌՈՒՄՆ ԵՒ ԲԱՆԳՐԱԹԻՐԻՆԸ

Ensisheim¹ եկեղեցոյն մէջ գրեթէ երեք կենդանար (իր 150 քիլոկրամ²) ծանրութեամբ օդաքար (Meteorstein) մը կախուած է, որուն վրայ փորագրուած է հետեւեալ լատիներէն խորագիրը.

De hoc lapide,	Այս քարին վրայ
Multa,	Հասեր շատ բառ
Omnes aliquid,	Ամէնք մը բան (բոլորն)
Nemo satis.	Ոչ ոք բաւական (գահացողն):

Գեոս այսօր ալ այս վերնագիրը կը ծայր ճշմարիտ, քանի որ այս «երկնաքար», քարերուն ծագման խնդիրը տակաւին լուծուած չէ: Ensisheim¹ այս Տոյակապ քարը 1492ին Նոյեմբեր 7ին՝ Ճշգրիտ Ամերիկայի գանուած սարին ինկաւ: Մաքսիմիլիանոս կայսրն՝ որ բանակի մը գլուխն անցած կու գար, սկանստես վկայ եղաւ այս երեւութիւն եւ սաստիկ սարսափեցաւ: Այս անկման յաջորդած թնդիւնն այնչափ զորաւոր էր՝ որ մինչեւ անգամ հելուետական Ուրի (Uri) գաւառէն, Բուրգունդիայէն եւ Գաղղիայի ներքին կողմերէն լուեցաւ: Օդաքարերն ամէն աստիճան հեռաւոր անձնօթ տեղերէն երկրիս վրայ ինկած են. եւ նոյն իսկ օդաքար մըն է քեապէն՝ Արաքսացոյ հիւսաւորց տաճարն ի Մէքքէ, ուր հիմանոյք Մուհամմէտէն շատ յառաջ ուխտի կ'երթային, որուն այսպէս յարգութեան պատճառով հաւանականաբար իւր երկնառար եւ առեղծուածական ծագումն է:

Իրենց բազալթութենէն առնելով՝ օդաքարերն երկու գլխաւոր խմբերու կը բաժնուին. օդերկաթ (Meteoreisen) կը կոչուին՝ եթէ կազմիչ նիւթոյն մեծապէս մասն երկաթ է. իսկ օդա-

քար՝ եթէ գլխաւոր կամ մեծագոյն մասը քաւային է: Սակայն անկարելի է այս երկու խմբերուն մէջ որոշ սահման մը գծել, վասն զի այս երկու խմբերն յառաջ եկած են այս նիւթերուն իրարու խառնուած ըլլալու աստիճանէն: Քաւային մասը բազալթազգի օդաքարերուն մէջ շատ անգամ այնպիսի գուռ երկաթ կը գտնուի՝ որ դարբիններն առանց վախի կրնան ամէն բանի գործածել: Սակայն սովորաբար ուրիշ մետաղներու հետ խառն կ'ըլլայ եւ գլխաւորաբար նիքելի հետ: Օդերկաթին ինչպէս գէթ մեր ժամանակները շատ աւելի ցանցաւոր է օդաքարերուն ինչպէն, եւ Եւրոպայի մէջ մանրազին քննութիւններով ստուգուած է որ օդերկաթի անկում միայն երկու անգամ պատահած է. մին 1751ին Ալբրամ եւ միւս 1847ին Պոհմպայի Գրանտա քաղաքը:

Անշուշտ ինչ ինչ օդերկաթներու անկման մտադրութիւն եղած չէ: Այլեւայլ երկրներն առաւել կամ նուազ կղզիացեալ մետաղներու կարօներ ժողովուած են, որոնք քննուած ու իւր օդաքար ընդունուած են, թէեւ երկրիս վրայ ինկած ըլլալուն վրայ տեղեկութիւն չկայ: Եւ եթէ հին ժամանակներն օդաքար ինկած ըլլալը չենք գտներ, պատճառն այն է որ օդաքարն այնչափ աչքի գառնող է՝ որչափ օդերկաթը Ամենամեծ օդերկաթն՝ որ մէջը քարի մասունք ալ ուներ, Սիբերիա ինկած Պալլասի զանդուան (Pallamasse) է, թաթարք համոզուած էին թէ իրապէս երկնքէն ինկած է 635 քիլոգրամ կը կշռէ եւ 1772էն ի վեր Պետերբուրգ փոխադրուած է այս քարն առաջին անգամ Պալլաս ճանապարհորդը քննութեան ենթարկեց, Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ օդերկաթներ կան՝ որոնք 15.000 քիլոգրամ կը կշռեն, Հուեստալը 1871ին Գիսկո կղզոյն վրայ 25.000 քիլոգրամ կշռող օդերկաթ մը գտած են, սակայն այս օդերկաթին երկրատարրական ծագումն ունենալը հաստատողներ կան:

Այն օդաքարերն՝ որոնք ամենեւին երկաթ չեն բաղադրուած, ցանցաւոր են, եւ յառաջագոյն այս տեսակէն համարուածներուն շատերն ըստ մանր քննութեանց՝ գէթ այս մետաղին հետքերն ունին: Սովորաբար օդերկաթներուն մէջ երկաթն ուղիւ մեծութեամբ ցրուած կը գտնուի եւ յաճախ երկաթի մասունք այնպէս պղտիկ կ'ըլլան, որ հազիւ գործիքներով կրնան տեսնուիլ: Ամենէն մեծ ծանօթ օդաքարը Քրիստոսէ 476 տարի յառաջ Էգոս Պոտամոս (Ægos Potamus) ինկածն է, որ գեոս Պլինիոսի ժամանակ-

¹ Elsaasց մէջ, Ցեւրիի հիւսիսային սահմանէն կ'ոչմը: